

**AZƏRBAYCAN İCTİMAİ-FƏLSƏFİ FİKRİNDƏ
HAKİMİYYƏT MƏSƏLƏSİ**

Şərqi ictimai siyasi fikir tarixində hakimiyyət problemi özünəməxsus şəkildə interpretasiya olunur. Burada bir çox hallarda mücərrəd və ümumiləşdirilmiş hakimiyyət prosesi deyil, onun subyektlərinin müxtəlif məziyyətləri təhlil edilir, bilavasitə hakimiyyət prosesinin deyil, onun daşıyıcılarının ideal modelinin yaradılmasına cəhd edilir. Bu isə, Şərqi tipi üçün xüsusilə xarakterik olan patriarxal hakimiyyət tipindən qaynaqlanır.

Bir çox xalqlarda olduğu kimi Azərbaycan siyasi fikrinin də ilkin qaynaqlarını hələ qədim zamanlardan qopub gələn şifahi xalq yaradıcılığı təşkil edir. Millətin mənəvi yaddaşının daşıyıcıları olan əfsanə və əsətlər, nağıllar, dastanlar, bayatılar, el nəğmələri və s. sadə xalqın hakimiyyətə münasibətinin güzgüsü kimi nəzərdən keçirilə bilər. Şifahi xalq yaradıcılığı janrının bu nümunələrində xalqın öz hökmdarında görmək istədiyi zəruri keyfiyyətlər öz əksini tapır. Bu keyfiyyətlər arasında igidlik, qorxmazlıq, rəşadət, xalqa məhəbbət və ən əsası - ədalətlik xüsusi vurğulanır. Məsələn, bayatıların birində deyilir:

Əzizim Ordubada,
Yol gedir Ordubada,
Sərkərdə igid olsa
Verərmə ordu bada.

Azərbaycan xalqının qədim dövr ictimai-siyasi fikrinin ən möhtəşəm abidəsi - «Avesta»dır. Zərdüştiliyin bir sıra tədqiqatçıları «Avesta»nın bəzi arxaik hissələrinin təşəkkülünün e.ə. V əsrə təsadüf etdiyini qeyd edirlər. Azərbaycanın məşhur tarixçi tədqiqatçısı İ. Əliyev onun bəzi motivlərinin hətta e.ə. II minilliyədək gedib çıxdığını iddia edir (9, s. 14).

Bu qədim abidədə hökmdarlara, dövlət başçılara xüsusi yer ayrılır. Burada «doğruçu, bəlağətli nitqə sahib, min qulaqlı, gözəl bədənli, on min gözlü, hündür, uzaqgörən, əzəmətli, yuxu bilməyən...» (13, s. 62) hökmdar obrazı tərənnüm edilir. «Avesta»ya görə dövləti - dövlətin xeyrini müdafiə edən yüksək səviyyəli hökmdar idarə etməlidir. Dövlətin başçısı - eyni zamanda ali ruhani rəhbərdir və o, xalqın fikrini və istəklərini doğru məcraya yönəldən, zərdüştilik dinini xalq arasında yayan ideoloqdur. Yaxşı hökmdar dinc həyatın təminatçısı olmaqla yanaşı, həm də hərbi əməliyyatlar zamanı yadellilərə qarşı layiqli cavab vermək üçün bacaraqlı təşkilatçı olmalıdır. «Avesta»da qeyd edilir ki, hakimiyyətin başında - insanları və cəmiyyəti idarə edə bilən, xoşbəxt həyatın yaradılmasına can atan, zorakılığın kökünü kəsməyə qadir ola bilən müdrik, savadlı monarx dayanmalıdır.

Beləliklə, gördüyümüz kimi, «Avesta» qəddar, xalqın iradəsinə zidd olaraq təyin edilən hökmdara qarşı çıxır. Bu möhtəşəm abidə yadelli hökmdarın da yalnız pis hökmdar ola biləcəyi qənaətidədir.

Azərbaycan xalqının ictimai şüurunun digər nəhəng abidəsi - «Dədə Qorqud» dastanıdır. 1300 illik tarixi olan «Kitabi-Dədəm Qorqud» öz dövrünün ictimai həyatının, siyasi quruluşunun müfəssəl təsvirini verir. Burada oğuzlar tam formalaşmış köçəri aristokratik cəmiyyət kimi təqdim edilir. Dastan bu cəmiyyətdə siyasi hakimiyyətin daqiq müəyyənləşdirilmiş iyerarxiyasının olmasından xəbər verir. Bütün oğuzların xanı bəylərlə əhatə olunmuşdur. O, kollektiv məsələlərin həllində şəxsiz avtoritetə malikdir, eyni zamanda oğuz tayfalarının taleyinə aid məsələlərin həllində baş hakim kimi çıxış edir. Lakin Oğuz xanının hakimiyyəti mütləq deyil. Bəylərin məsləhəti və razılığı olmadan o heç bir mühüm addım atmır. Hərbi yürüşlər zamanı və ya böyük ziyafətlərdə hər bir bəyin ciddi surətdə müəyyənləşdirilmiş mövqeyi nəzərə alınır. Bəylər siyasi hakimiyyətin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Onlar döyüşlərdən heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən ov mərasimləri zamanı xanı müşayiət edirlər.

«Dədə Qorqud» dastanında formal hakimiyyət strukturu ilə yanaşı Dədə Qorqudun simasında ictimai avtoritetin mövcudluğu və rolu göstərilir. «O xanın, əyanların və xalqın müdrik müəllimidir» (11, s. 117). Dədə Qorqud xalqa ictimai birgəyaşayışın qanunlarını öyrədir, o, tayfanın patriarxıdır.

XI-XII əsrlər - Azərbaycanda ictimai, siyasi, mədəni həyatın intibahı, yüksəliş mərhələsi kimi qiymətləndirilir. Bu dövrdə Azərbaycan ərazisində Şirvanşahlar dövləti möhkəmlənir, Atabəylər kimi siyasi və iqtisadi cəhətdən güclü bir dövlət meydana çıxır. Sözsüz ki, belə bir şəraitdə ictimai-siyasi həyatın intensivləşməsi o dövrün fəlsəfi-siyasi fikrində öz əksini tapmaya bidməzdi. Azərbaycan intibahının bu mərhələsində Əbül-Həsən Bəhmənyar ibn əl-Mərzban, Şəhabəddin Yəhya Sührəverdi, Əfzələddin Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi kimi dahi mütəfəkkirlərə rast gəlmək mümkündür. Sadaladığımız mütəfəkkirlər öz yaradıcılıqlarında hakimiyyət probleminə özünəməxsus surətdə yanaşmışlar.

Azərbaycanın dahi mütəfəkkiri, Şərqi ən böyük şair və filosoflarından biri olan Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu dövrünün siyasi hadisələrini təhlil etmiş, onlara qiymət verməyə çalışmışdır. Sözsüz ki, Nizami öz dövrünün eybəcərliklərini görür və onların səbəblərini axtarırdı. Şairin fikrincə, bütün bəlalərin, zülmün və rəzalətin kökü - ədalətsiz idarəetmədə, zülmkar şahlarda və onların ətrafındakılardadır.

A. Rzayev Azərbaycanda siyasi və hüquqi təlimlərin tarixindən bəhs edərkən doğru olaraq qeyd edir ki, Nizami yaradıcılığında «dövlət və hakimiyyət anlayışları identikdir» (12, s.165). Mütəfəkkir hökmdarları qanunçuluğu möhkəmləndirməyə və dövləti çiçəkləndirməyə çağırırdı. Nizamiyə görə zülmkarlıq (tiraniya), zorakılıq və ədalətsizlik dövlətin sonuna gətirib çıxarır. Onun fikrincə, hökmdarlar hər şeydən əvvəl bunlara diqqət etməlidirlər:

«Zülmkarlıq dəhşətdir. Əbəs tökmə, ey canı,
Öz üzünün suyunu, öz gəsinin qanını...
Tanrı ərənlərinin ədlindən qorx, adil ol,

Gecə fəryad oxları yağar başına bol-bol» (4, s. 152).

Mütəfəkkir ölkədə hər şeyin səliqə-sahmında olmasını ədalətin hökmü hesab edir: «Şah ölkədə hər işi sahmana salsın gərək, xalqın səadətinə keşikçi olsun gərək» (4, s. 154).

Əlbəttə, Nizami ədalətli monarxiya tərəfdarıdır. Lakin «Yeddi gözəl» poemasında o, şahın öz vəzifəsini yerinə yetirə bilmədiyi hallarda insanların toplaşaraq şahı seçməsinə də mümkün sayıbdır. Məhz bu cür demokratikləşmə, hakimiyyətin seçkililiyi mütərəqqi ideyası ilə Nizami öz dövründən yüksəkdə dayanıb.

Nizami hökmdarların mal-dövlət hərisliyini ciddi tənqid edirdi. «İskəndərnamə» əsərində İskəndərin Bərdə hökmdarı Nüşabə ilə görüşünü təsvir edərkən böyük mütəfəkkir ibrətamiz bir səhnəni xüsusilə vurğulayır. İskəndər Nüşabənin qonağı olarkən Nüşabə yemək süfrasına daş-qaş, ləl-cəvahirat düzərək onu bunlardan yeməyə dəvət edir. İskəndər bu hərəkətdən pört olaraq daş-qaşın yeyilməyəcəyini bildirir. Nüşabə isə ona cavab verir:

«Nüşabə gülərək söylədi şaha:

Daşın ki, boğaza yolu yox daha,

Faydasız, yaramaz belə daş üçün

Bu qədər vuruşmaq çarpışmaq neçin?» (4, s. 383).

Göründüyü kimi, Nizami yaradıcılığında hakimiyyətə münasibət özünəməxsus yer tutur və bu münasibət o dövrün Şərqi siyasi fikrinin ən mütərəqqi baxışlar sistemi kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Azərbaycan siyasi fikrinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri də Nəsirəddin Tusidir. Tusinin hakimiyyət konsepsiyası ideal dövlət ideyası kontekstində təzahür edir. O, dövlətin iki tipini qeyd edir - xeyrixah və bədxah dövlət. Mütəfəkkir xeyrixah dövlət tipinə - ideal dövlətə aid edirdi. İdeal dövlətə xeyrixah və ölkənin bütün əhalisi tərəfindən hörmət edilən hökmdar başçılıq edir. Bu hökmdarın qarşısında duran başlıca vəzifə öz təbəələrini xoşbəxtliyə çatdırmaqdır. Alimin dövlət hakimiyyətinin formalarına münasibəti nisbətən qeyri-müəyyəndir. Həmin qeyri-müəyyənlik onun bir tərəfdən maarifçi monarxiyadan, bəzi hallarda mütləq monarxiyadan, digər tərəfdən isə xalq idarəetməsindən bəhs edən fikirlərdən təzahür edir. Məsələn, mütəfəkkirin aşağıdakı fikri onun maarifçi monarx hakimiyyətini təbliğ etməsinə deməyə imkan verir. O yazır: «Əgər bir padşah adil və alim ola, onun siyasətinin nəticəsində bütün məsləklər və ölkələr əmin-amanlıqda yaşaya, himayəsində olanlar mehriban yaşaya, zülm aradan qalxa, xalqın rifah halını yaxşılaşdırmağı bir an da olsun yaddan çıxarmaya, elə edə ki, onun xeyri həm bütün rəiyyətdə, həm yoxsullara, həm varlılara, həm quvvətliyə, həm zəiflərə çata, xüsusilə, kimin nəyə ehtiyacı varsa onu da ala - belə adama necə sitayiş etməmək olar» (8, s. 102).

Müdrik şah ideyası Tusinin siyasi konsepsiyasının səciyyəvi cəhətlərindən biridir. Mütəfəkkirin görmək istədiyi hökmdar öz lütfkarlığı ilə bərabər, ölkədə baş verən hər hansı haqsızlığa qarşı amansız və barışmaz olmalıdır. O yazır: «Adil padşah və hakim ona görədir ki, haqsızlığın və şər in qarşısını alsın,

ədələti qorumaqda vicdan səsinin xəlifəsi olsun. Camaat o adamın hakimliyinə daha çox üstünlük verir ki, ... o, xalqın etibarını qazansın. Ağıl sahibləri və işdən başı çıxanlar hikmət və ədaləti bu vəzifəyə ləyaqətin əsas şərti hesab edirlər» (8, s. 176-177).

Hökmdarları yalnız xeyrixah, müdrik və elmlilərin uzun müddət yaşamasından danışan Tusi, zamanının dövlət başçılarına xəbərdarlıq edirdi ki, insani keyfiyyətlərdən üz döndərən şahların ölkəsində həmişə hərə-mərclik olar. Ölkə başçısının yeritdiyi siyasətin mahiyyətini onun böyük bir dövlətin başçısı olmasında deyil, siyasətinin düzgünlüyündə və verdiyi qanunların humanistliyində görə mütəfəkkir qeyd edirdi ki, «... hakim, hökmdar sözündən məqsəd o adamın böyük həşmətə və ya məmləkətə sahib olması deyildir», məqsəd ondan ibarətdir ki, «...ölkədə onun haqqi hökmləri yerinə yetirilir» (8, s. 101).

Görüşlərinin tədqiqi göstərir ki, Tusinin siyasi ideali üçün maarifçi monarxiya daha səciyyəvidir. Çünki müdrik, elmlilərin və fəzilətli dövlət başçısının təbliğ edilməsi onun siyasi görüşlərinin ən başlıca xüsusiyyətlərindən biridir.

Nəsirəddin Tusi maarifçi monarx haqqında mülahizələrini ifadə edərkən müasiri olduğu şahlar qarşısında da müəyyən tələblər qoyur, onları hər şeydən əvvəl, ciddi, təvazökar və əməksevər görmək istəyirdi.

Siyasi etikani, ədəb və davranış qaydalarını ölkə başçısı üçün müsbət keyfiyyət hesab edən Tusi göstərir ki, hökmdar dövlətin müəyyən qayda-qanunlarından xalqın xeyri üçün istifadə etməli, onlara uyğun surətdə davranmalıdır.

Azərbaycanın siyasi fikir tarixində özünəməxsus yer tutan mütəfəkkirlərdən biri də Mirzə Fətəli Axundovdur. Onun siyasi görüşləri Azərbaycan realitətlərinin, Şərqi klassik ədəbiyyatının, öncül rus və Qərb fəlsəfəsinin təsiri altında formalaşmışdır; onun əsərlərində Aristotelin, Spinozanın, Monteskyonun, Volterin, Russonun əsərlərindən sitatlarla rast gəlmək mümkündür.

Mirzə Fətəli irsinin ilk tədqiqatçılarından olan M. Rəfililə qeyd edirdi ki, Axundov «... artıq açıq-aşkar anlayırdı ki, dövlətin başında xalqın içərisindən çıxan ağıllı, doğruçu, qayğıkeş, öz hərəmxanası və heyvani mövcudluğu haqqında deyil, xalqın rifahı, ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni həyatının yüksəlişi haqqında düşünən güclü hökmdar dayanmalıdır» (7, s. 235).

Mikayıl Rəfililə və Firudin Köçərli kimi tədqiqatçılar Mirzə Fətəli Axundovun maarifçi monarxiya özünə ideal seçməsinə işarə edir və bunu hətta onun zəif cəhəti kimi qələmə verməyə çalışırdılar. M. Rəfililə yazırdı: «Axundovun Rusiyadakı inqilabi hərəkatın əhəmiyyəti və pafosunu dərinləndirən dərk etməyə və rus inqilabçı-demokratları ilə bir cərgədə durmağa mane olan böyük səhvlərindən biri - humanist monarxiya idealına inancı idi» (7, s. 238).

Axundov İranda despot üsul-idarəsinin təmsalında, ümumiyyətlə, despotizmi nəinki ifşa edir, həm də deyirdi ki, belə bir üsul-idarənin dövrü çoxdan keçmişdir. Avropanın bir sıra dövlətləri despotizmdən xilas olub, «azadlıq hökmdarlığı» qurmuşlar. O, İran xalqlarına müraciətlə yazırdı:

«...Sənin padişahın dünyanın proqresindən qafil və bixəbər oturubdur öz paytaxtında. Belə bilir ki, padişahlıq ibarətdir yaxşı libas geyməkdən, yaxşı xörək yeməkdən...». İran əhli sivilizasiyalı cahandan bixəbər olmaqdan başqa, həm də «zülmdən və fəqrədən pərakəndə olub sərmayəsiz, kəmalilə-zillətdə fəhlilik və nökrəçiliklə gün keçirir və hər yerdə başına döyülür və hər yerdə xar və xakisar (cürbəcür əziyyətlər) tutulur. Ölkədə nə bir qanun var, nə bir nizam var, nə bir ixtiyarı-müəyyən var». «Bir padişahın ki, dünyanın vəziyyətindən, məmləkəti idarə və tərbiyə etmək qaydalarından, ədalət, müriyyə, rəiyyətpərvərlik və vətənpərvərlikdən xəbəri olmaya ... ən alçaq yolkəsənlərin müqabilində əzilib məğlub ola, daha nə kimi cahu-cəlal və əzəmət sahibi ola bilər?..»

Padişahın təbəələri və rəiyyətləri şiddətli zülm və hədsiz yoxsulluq üzündən baş götürüb bütün ələmə dağılırlar» (1, s. 45).

Əsərlərinin təhlilindən məlum olur ki, Axundov «azadlıq hakimiyyəti» dedikdə, birinci növbədə xalqın özünün hakimiyyətini, insanın təbiətinə uyğun və millətin iradəsini ifadə edən konstitusiyalı dövləti nəzərdə tuturdu.

«Azadlıq hakimiyyəti» olan cəmiyyətlərdə padşah millətin mənafeyi üçün səltənət etməli, milləti özündən uzaq salmamalıdır. Bütün xalq dövlət başçılarının gördüyü tədbirlərdə iştirak etməlidir. O, belə hesab edirdi ki, «azadlıq cəmiyyəti» şəraitində xalq özü qanun verməlidir. Qanun xalqın, ictimaiyyətin iradəsini ifadə etməlidir.

Azərbaycanın siyasi fikir tarixində özünəməxsus rolunu oynayan böyük simalardan biri Abbasqulu ağa Bakıxanovdur. Onun hakimiyyət probleminə dair kifayət qədər formalaşmış və bitkin dünyagörüşü vardır.

Bakıxanov bütün əsərlərində qüdrətli və maarifçi monarxiya tərəfdarı kimi çıxış edir. Onun fikrincə, irsi hakimiyyət qanunudur. Mütəfəkkir dövlət başçısının varisliyini lazım bilirdisə də, lakin inkar etmirdi ki, hökmdarlıq ağır yükdür, mürəkkəb sənətdir və ona uzun illər boyu yiyələnmək lazımdır; bunun üçün müdriklik, uzaqgörənlik, çeviklik və eyni zamanda eys-ışrətdən, təm-təraqdan, qadın düşkünlüyündən və s. uzaq olmaq lazımdır. A. Bakıxanov əsl ideal şahın çəkdiyi məsuliyyəti nəzərə alaraq yazırdı ki, «xalq üçün ədalət nümunəsi göstərən əsl şah kəndlidən daha çox əziyyət çəkir».

Bakıxanov bu baxımdan dövlətin vəzifəsini yerli əhalinin qabaqcıl, nüfuzlu və kübar ailələrinin nümayəndələrinin dövlət qulluğuna cəlb olunmasını da vacib sayırdı.

Bakıxanov ideal dövlət başçısına iradə, igidlik, qüdrət, zəhm, hərbi məharət, dövlətin təsərrüfatını idarə etmək bacarığı, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin müdafiəçisi, xüsusi mülkiyyətin qoruyucusu olmağı, qarşısına var-dövlət, «qızıl-gümüş yağmaq» məqsədi qoymamağı, şahı sadıq və insanlara arxa ola biləcək bacarıqlı adamları vəzifələrə qoymağı, elm və incəsənəti hər zaman sevməyi, qiymətləndirməyi və qorumağı tövsiyə edirdi.

Müstəqil Azərbaycanın yaranması və onun dövlət strukturlarının formalaşdırılması dövlət müstəqilliyimizin ilk qaranquşu, böyük mütəfəkkir M.Ə.R.ə-

sulzadənin ideologiyasına əsaslanır, bu isə bilavasitə hakimiyyət problemi ilə bağlıdır.

Rəsulzadə istər çarizmin, istərsə də bolşeviklərin idarəetmə prinsiplərinin xalqın milli özünüdərkinə və inkişafına maneə olduğunu göstərmiş və onlara qarşı mübarizə aparmışdır. Onun siyasi baxışları, totalitar siyasi rejimə, diktatura hakimiyyətinə münasibəti «Stalinlə ixtilal xatirələri» əsərində öz əksini, xüsusilə aydın şəkildə tapmışdır. O, Stalinin şəxsində diktatura hakimiyyətinin əsas cəhətlərini göstərərək yazırdı: «Totalitarlar totalitar bir rejimin ən böyük nümayəndəsi Stalinin, onun necə bir demaqqoq, bir diplomat, bir diktator və necə bir terrorist, bir ixtilalçı, bir marşal, bir generalissimus, fironlara, neronlara, çingizlərə rəhmət oxutdurandan biri olduğunu azad millətlər cəmiyyətində bilməyən bir kimsə yoxdur» (6, s. 9).

Rəsulzadənin nəzəri irsində hakimiyyət problemi səpkisində mühüm məsələlərdən biri də federasiyaya münasibət məsələsidir. O, 1917-ci ilə qədər muxtariyyət, federasiya tərəfdarı idisə, sonralar müstəqil dövlət yaratmaq ideyasını irəli sürmüşdür.

«Əsrimizizin Səyavuşu» əsərində Rəsulzadə dünyanın inkişafını, dövrünün «çərxi-fələk» adlandırır. O, yazır: «Dönən dövrün hər zaman iki mühüm axının ahəngi ilə tənzim olunur. Bir qüvvə bütün səbirsizliklə, ağrı-acılarla mərkəzə doğru çəker, digər qüvvə də səbirsizliklə sızmaları mərkəzdən dəf edər. «Çərxi-fələk» hərba-zorba və səlahiyyətlə dönmədiyi kimi insan toplusu da nə sırf cəmiyyətçiliklə mərkəziyyət, nə də sırf yalnızlıq və muxtariyyətlə idarə olunur. Nə mərkəziyyət, nə özünüidarə, nə cəmiyyətçilik, nə fərdiyyətçilik, bəlkə ikisinin arasında bir meyl: federasion, ittifaq» (5, s. 90).

Rəsulzadə Azərbaycanda yaradılmış parlamentli respublika idarəetmə formasına yüksək qiymət verirdi. Demokratik qaydada seçilən, 120 deputatı təmsil edən ilk Azərbaycan parlamentində o, ən böyük fraksiyalardan biri olan «Müsavat»a rəhbərlik edirdi. Rəsulzadə sonralar parlamentin fəaliyyətinə yüksək qiymət verərək yazmışdı: «Millət Məclisi məmləkətin bütün sinif və millətlərini təmsil edib dövlətin taleyinə tamamilə hakim idi. Onsuz heç bir əmr keçməz, heç bir məsrəf yaranmaz, heç bir müharibə başlamaz, heç bir barışıq bağlanmazdı. Hökumət Məclisin etimadını qazananda qalır, itirəndə düşürdü. Parlament hakimi-mütləq idi» (5, s. 41). O, Azərbaycan parlamentini Avropa parlamentləri ilə müqayisə edərək göstərirdi ki, burada Avropada tətbiq olunmayan həqiqi bir cümhuriyyət qurulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycanın siyasi fikir tarixində ən zirvədə dayana biləcək insanlardan biridir. Onun dünyagörüşü müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif tədbirlərdə etdiyi çıxışlarda əks olunmaqla yanaşı uzun müddətli və dərin məzmunla malik praktik siyasi fəaliyyətində aydın müşahidə olunur. Sözsüz ki, Azərbaycanın bugünkü idarəetmə sistemi bütövlüklə Heydər Əliyevin məhsuludur. Lakin Heydər Əliyevin hakimiyyət ideyaları onun müəllifi olduğu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında daha parlaq şəkildə əks olunmuşdur. Məhz bu cəhətdən onun siyasi hakimiyyət probleminə münasibəti ayrıca tədqiqat işinin obyektinə olmağa layiqdir.

H.Əliyev bütün təbiəti ilə möhkəm və harizmatik lider olmasına baxmayaraq Azərbaycanda hakimiyyətin bölünməsi prinsipinin təmin olunmasına real iradə göstərmişdir. Məhz onun rəhbərliyi ilə 1999-cu ilin dekabrında Azərbaycanda yerli özünüidarəni həyata keçirən bələdiyyə təsisatı yaradılmışdır.

Hakimiyyətin səmərəliliyi məsələsi və onun xalqın rifahı naminə çalışmasının zəruriliyi məsələləri Heydər Əliyevi həmişə düşündürmüşdür. Təsadüfi deyil ki, 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycana Sovet qoşunları yeridilərkən məhz o, bunun keçmiş SSRİ-dəki hakimiyyət böhranı ilə bağlı olduğunu və bunun qarşısının alınmasının zəruriliyini göstərmişdir.

H.Əliyev hakimiyyətin son dərəcə elastik, dünyanın dəyişən tendensiyalarına operativ reaksiya vermək qabiliyyətinə malik olmasını zəruri şərt kimi qeyd edir. Özünün XXI əsrin və Üçüncü minilliyin gəlişi münasibətilə Azərbaycan xalqına etdiyi müraciətində müstəqilliyin ilk illərində o vaxtkı hakimiyyətin belə bir qabiliyyətinin olmamasına və bunun da nəticəsində Azərbaycanın uduzduğundan təəssüfünü gizlətməyərək deyirdi: «O dövrdəki Azərbaycan rəhbərliyi sadə bir həqiqəti nəzərə almırdı ki, dünyanın siyasi mənzərəsi böyük sürətlə dəyişməkdə idi. Yeni coğrafi-siyasi vəziyyət yeni strategiyaların formalaşmasını tələb edirdi və günün bu tələblərinə Azərbaycan, təəssüf ki, cavab verə bilmədi» (2).

H.Əliyevin siyasi irsi göstərir ki, o hakimiyyətin formalaşdırılmasında yalnız bilik, bacarıq və qabiliyyətin əsas götürülə biləcəyinə inanırdı.

Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanın siyasi fikir tarixi son dərəcə dərin və geniş məzmunla malik olmuşdur. Onun hərtərəfli öyrənilməsi xüsusi tədqiqat tələb edir. Biz isə burada ancaq Azərbaycan siyasi fikrinin ən tanınmış və hakimiyyətə xüsusi yanaşma tərzini olan mütəfəkkirlərin mövqeləri haqqında qısa məlumat verdik.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.F.Axundov. Əsərləri. II cild.B., 1985.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Yeni Əsr və Üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına Müraciəti. 29 dekabr 2000-ci il.
3. Bədəlov Ə. Abbasqulu ağa Bakıxanovun siyasi-hüquqi görüşləri. B., 2001.
4. Nizami. Lirikası. Sirlər xəzinəsi. Şərəfnamə. B., 1988.
5. Nəsimzadə N. Azərbaycan Demokratik Respublikası. B., 1990.
6. Rəsulzadə M.Ə. Stalinlə ixtilal xatirələri. B., 1991.
7. Rəfil M. M. F. Axundov. B., 1957.
8. Tusi X.N. Əxlaqi-Nasiri. B., 1967.
9. Алиев И.Г. История Мидии. Б., 1960.
10. Бакиханов А. Сочинения, записки, письма. Б., 1979.
11. Бартольд В.В. Китаби-Деде Коркут. М.-Л., 1962.

12. Рзаев А. История политических и правовых учений в Азербайджане. Б., 2000.
13. Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1980.

РЕЗЮМЕ

Фархад Фаттаев

Проблема власти общественно-философской мысли Азербайджана

Проблема власти имеет глубокие исторические корни. Еще в «Авесте», первой письменной летописи встречаются вопросы власти.

Выдающиеся мыслители Н.Гянджеви и Н.Туси, А.Бакиханов, М.Ф.Ахундов и др. в своих произведениях обращали большое внимание проблемам идеального правителя, идеального государства и идеального управления государством и, соответственно, качествам, необходимым личности, взявшего на себя обязанность правителя.

В современном периоде азербайджанской общественно-политической мысли М.А.Расулзаде, Н.Нариманов разработали различные стороны этой проблемы.

Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев за время своего правления представил свою концепцию власти.

SUMMARY

Farhad Fattayev

The problem of a power in socio-philosophical thought of Azerbaijan

The problem of a power goes back to ancient times. The issues of a power are met still in "Avesta", the first writing annals. The outstanding thinkers N.Gendjevi, N.Tusi, A.Bakikhanov, M.F.Akhundov and others in their works paid a great attention to the problems of an ideal ruler, an ideal state and ideal government and, correspondingly, to the qualities necessary for a personality imposing on himself the duty of a governor.

In the contemporary period of Azerbaijan sociopolitical thinking M.A.Rasulzade, N.Narimanov elaborated the diverse aspects of this problem. An architect, creator of Azerbaijan Republic, Heydar Aliyev presented his conception of power in time of his government.